

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 27 (2011)

Εκλογές πρώτης, δεύτερης και τρίτης τάξης: κόμματα, ηγεσία, αποχή

Η τεχνολογική επανάσταση και η πολιτική

Γεώργιος Κ. Βλάχος

doi: [10.12681/sas.809](https://doi.org/10.12681/sas.809)

Copyright © 2015

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βλάχος Γ. Κ. (2015). Η τεχνολογική επανάσταση και η πολιτική. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 27, 125-139. <https://doi.org/10.12681/sas.809>

Η τεχνολογική επανάσταση και η Πολιτική

Γεώργιος Κ. Βλάχος*

Η Πολιτική επιστήμη, όπως είναι γνωστό, έχει αποκτήσει και αυτή, εδώ και μερικά χρόνια, την τεχνολογία της.

Με την βοήθεια ηλεκτρονικών υπολογιστών έγινε πρόσφατα και στην Ελλάδα η ανάλυση των τάσεων του εκλογικού σώματος και ρυθμίστηκαν πολλά από τα θέματα της εκλογικής στρατηγικής και τακτικής. Γνωρίζουμε, εξ άλλου, ότι η προγνωστική των εκλογικών αποτελεσμάτων, με βάση ορισμένες δειγματοληπτικές αναφορές, φθάνει σε αριθμούς ακριβείας με μικρότερη από 0,5% πιθανότητα πλάνης. Λιγότερο γνωστή είναι η χρησιμοποίηση ηλεκτρονικού υπολογιστή στην κωδικοποίηση της νομοθεσίας και, γενικότερα, στη λειτουργία της νομοθετικής μηχανής. Η μηχανοργάνωση της διοικήσεως είναι ήδη ένα πολύ παλιό αίτημα που ικανοποιείται τμηματικά, ενώ δικαιολογημένο θόρυβο προκαλεί, σε πολλές χώρες, η δυνατότητα αστυνομεύσεως του ατόμου από μια κεντρική μνήμη πληροφοριών.

Οσονδήποτε, ωστόσο, και αν θα παρουσίαζε ενδιαφέρον μια περιγραφική διερεύνηση αυτών των θεμάτων, θα άφηνε αναπάντητα μερικά καίρια ερωτήματα που τίθενται και στον πολιτικό επιστήμονα, όπως και σε κάθε άλλον επιστήμονα της εποχής μας, επάνω στο ευρύτερο θέμα των ραγδαίων εξελίξεων στον τομέα της τεχνολογίας. Τελικά, νομίζω, εκείνο από το οποίο έχει περισσότερο ανάγκη η σύγχρονη κοινωνία, ιδιαίτερα στον χώρο της πολιτικής, είναι η κατανόηση του γενικότερου ηθικού, διανοητικού και υλικού πλαισίου μέσα στο οποίο, σύμφωνα με μια αντικειμενικά προσδιορισμένη ανάγκη της ιστορικής στιγμής, προβάλλονται τα επί μέρους προβλήματα και διαμορφώνονται οι ανθρώπινες επιλογές. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η τεχνολογική επανάσταση πρέπει να διαδραματίζει κάποιο σημαντικό ρόλο στη διάρθρωση και τις εξελίξεις αυτού του πλαισίου.

* Ακαδημαϊκός, Καθηγητής.

Το κείμενο αυτό αποτελεί ομιλία του Γ. Κ. Βλάχου (1912-1997) που εκφωνήθηκε στην Ακαδημία Αθηνών και δημοσιεύθηκε στον 57^ο τόμο των *Πρακτικών* της (1982). Η Συντακτική Επιτροπή της *Επιθεώρησης Επιστήμη και Κοινωνία* ευχαριστεί την Ακαδημία για την άδεια αναδημοσίευσης του κειμένου. Πλην της μετατροπής του πολυτονικού συστήματος σε μονοτονικό, τηρήθηκαν οι γλωσσικές επιλογές του συγγραφέα.

Πριν όμως κάνω σαφές τι εννοώ με τον όρο 'τεχνολογική επανάσταση', οφείλω να δώσω μερικές χρήσιμες διευκρινίσεις επάνω στην όχι και τόσο ξεκάθαρη, στα μάτια πολλών, έννοια και σημασία της πολιτικής.

Η πολιτική δεν είναι βεβαίως, όπως υπέθεσαν μερικοί, ένα φαινόμενο που εντοπίζεται αρχικά στον ελληνικό χώρο της αρχαιότητας, για να εξαπλωθεί αργότερα και σε άλλους λαούς. Η πολιτική αποτελεί φαινόμενο παγκόσμιο και εκδηλώνεται, μαζί με την εξατομίκευση του ανθρώπου στους κόλπους της εξελισσόμενης ανθρώπινης ορδής, από τη στιγμή που το άτομο αποκτά την ικανότητα να αμφοιβητεί και να ερμηνεύει με τον δικό του τρόπο όχι μόνο τι είναι συμφέρον για αυτό το ίδιο αλλά και ποιο είναι το γενικότερο συμφέρον της ομάδας μέσα στην οποία ζει.

Η πολιτική προσλαμβάνει, ωστόσο, μία ειδικότερη έννοια και σημασία, αφ' ότου ο Αριστοτέλης, συνοψίζοντας ιδιαίτερες ελληνικές εμπειρίες, ταυτίζει την ιδέα του ελευθέρου άνθρωπου με την ιδέα του πολίτη, και θεωρεί την πολιτική δραστηριότητα ως μία θεσμικά κατοχυρωμένη δυνατότητα ενεργητικής συμμετοχής στη διοίκηση των κοινών. Συμμετοχής όχι απλώς και ως έτυχε, αλλά σύμφωνα με ορισμένες προϋποθέσεις και κανόνες.

Οι προϋποθέσεις αυτές και οι κανόνες γίνονται ευκρινέστεροι με την ανάλυση της έννοιας της πολιτικής φρονήσεως, ανάλυση που μας επιτρέπει όχι μόνο να διακρίνομε ανάμεσα στο ατομικό ή μερικό και το γενικό συμφέρον, αλλά και να αναχθούμε στην ιδέα της ηθικής προσωπικότητας του ανθρώπου ως ουσιαστικού ερείσματος της πολιτικής πράξεως, όπως τούτο συνοψίζεται θαυμάσια στα *Ηθικά Νικομάχεια*.

Με τις παραπάνω αναφορές ο Αριστοτέλης, επαληθεύοντας τις διαβεβαιώσεις του Πρωταγόρα ότι η πολιτική είναι ένα από τα θαυμασιότερα δώρα του Διός προς τους ανθρώπους, πετυχαίνει δύο πολύ σημαντικά πράγματα: συνδέει άρρηκτα την πολιτική με τον άνθρωπο ως προσωπικότητα και με τις ανθρωπιστικές αξίες· αντιλαμβάνεται την πολιτική πράξη, το πολιτεύεσθαι, ως ένα αρχιτεκτονικό σχέδιο πραγματοποιούμενο δια της νομοθεσίας. Δίνει συνεπώς στην πολιτική το όνομα της Αρχιτεκτονικής και την αποκαλεί 'υψίστη των τεχνών'.

Πρέπει αμέσως να διευκρινισθεί, εδώ, ότι η πολιτική είναι η 'υψίστη των τεχνών', κατά το μέτρο ακριβώς που είναι σε θέση, διά της φρονήσεως, να αξιοποιεί τις γνώσεις τις οποίες προσφέρουν η Επιστήμη και η Σοφία, δηλαδή η γνώση του είναι και του γίνεσθαι, στην κοσμική και στην κοινωνική τάξη πραγμάτων, γνώση θεμελιωμένη με τη βοήθεια της εμπειρίας και με την αναγωγή στις πρώτες αρχές και στη θέα του καθόλου.

Στον μικρόκοσμο της πόλεως, μέσα στον οποίο διανοείται ο Αριστοτέλης, το αρχιτεκτονικό σχέδιο της πολιτικής δογματοποιείται, βεβαίως, κατά κάποιο τρό-

πο, με την παρεμβολή της ιδέας της εντελέχειας, που περιορίζει τον πολιτικό σχεδιασμό στο πλαίσιο της πόλεως-κράτους. Όμως, η αριστοτελική αρχιτεκτονική δεν παύει σε καμμία στιγμή να έχει ως επίκεντρο τον άνθρωπο και ως έρεισμα την αρετή της φρονήσεως η οποία, με τη σειρά της, παραπέμπει σε μία διά της επιστήμης και της σοφίας διαπιστωμένη κοσμική και ηθική τάξη. Ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός της πολιτικής κινείται σταθερά μέσα σ' αυτό το πλαίσιο.

Η συντριβή του πολιτισμού των πόλεων και, αργότερα, η υιοθέτηση από τις μεγάλες διεθνικές θρησκείες του χωρισμού των δύο κόσμων, που απέστερνε κατ' αρχήν ο αρχαίος ελληνισμός, οδήγησαν την πολιτική θεωρία και πρακτική του Μεσαίωνα καθώς και των πρώτων αιώνων του νεωτέρου κόσμου, σε σχήματα που μας απομακρύνουν σημαντικά από την ελληνική ιδέα ενός αρχιτεκτονικού σχεδίου της πολιτικής. Οι μεσαιωνικές και οι νεώτερες κοινωνίες κυβερνώνται με βάση ορισμένες δογματικές αρχές διατυπωμένες στα μέτρα των κατεστημένων εξουσιών και τούτο συμβαίνει, όπως θα διαπιστωθεί στη συνέχεια, και όταν η νεώτερη επιστήμη και φιλοσοφία θα έχουν ανατρέψει τις βασικές προϋποθέσεις επάνω στις οποίες είχε οικοδομηθεί η μεσαιωνική πολιτική θεωρία και πρακτική.

Οπωσδήποτε, παρά τις ανωτέρω ουσιαστικές διαφορές ανάμεσα στην ελληνική και ειδικότερα στην αριστοτελική αντίληψη της πολιτικής και την πολιτική θεωρία και πράξη του μεσαιωνικού και του νεωτέρου κόσμου, ο πολιτικός στοχασμός παραμένει ενιαίος, σε ολόκληρη την ιστορική του διαδρομή, κατά ένα τουλάχιστον σημείο: και οι ιδέες και τα ήθη και οι θεσμοί έχουν ως προϋπόθεση, σε όλες τις περιπτώσεις, μια δεδομένη κοσμική και ηθική τάξη. Όλες οι μεγάλες πολιτικές θεωρίες, περιλαμβανομένης και της αριστοτελικής, όλα τα μεγάλα αναμορφωτικά κινήματα, αποτελούν, κατά κυριολεξία, ερμηνείες των νόμων ή των υποτιθεμένων νοημάτων μιας τέτοιας δεδομένης κοσμικής και ηθικής τάξεως, και προσπάθειες αναπροσαρμογής της συμπεριφοράς και των θεσμικών πλαισίων σύμφωνα με τα αντικειμενικά δεδομένα και νομοτέλειες του φυσικού ή του νοητού κόσμου.

Η μεγάλη επανάσταση του νεωτέρου κόσμου που πήρε το λαμπρό όνομα της Αναγεννήσεως, πέρα από τις οποιεσδήποτε παρεκκλίσεις της Αλχημείας και του Υλοζωισμού, εμπνέεται και αυτή θεμελιωδώς ή οπωσδήποτε απολήγει όχι σε ένα σκεπτικισμό ή σε μία τελική αμφισβήτηση, αλλά σε μία ριζική ανακατασκευή της κοσμικής και ηθικής τάξεως, με έρεισμα μία νέα αντίληψη του νοητικού υποβάθρου της κοσμικής νομοτελείας. Η λεγόμενη φυσική φιλοσοφία έχει, κατά συνέπεια, ως έμβλημα την αρχή: η φύση δεν κυριαρχείται παρά μόνο δια της υπακοής - *Naturae non imperatur nisi parendo*.

Είναι αξιοσημείωτο ότι το έμβλημα αυτό θα αποτελέσει την αφετηρία των αντιλήψεων που θα αγκαλιάσουν ολόκληρο το οικοδόμημα του οικονομικού και

κοινωνικού φιλελευθερισμού των δύο τελευταίων αιώνων. Και υπό το νέο αυτό καθεστώς, το σύνολο των πρακτικών εφαρμογών στο πεδίο των τεχνικών και των κοινωνικο-πολιτικών ρυθμίσεων, δεν είναι τίποτε άλλο από μεταφορές, στον ευρύτερο τομέα της πράξεως, υποθέσεων ή προσαγμάτων που απορρέουν από νόμους και αρχές του αντικειμενικού, φυσικού, κοινωνικού και ηθικού κόσμου.

Διά μέσου της θεωρίας του Φυσικού Δικαίου, η ανθρώπινη ελευθερία, σύμφωνα με την οποία είχε διαμορφωθεί στην ελληνική αρχαιότητα η ιδέα του πολιτικού ανθρώπου, γίνεται και πάλι αντιληπτή, όχι ως άρνηση αλλά ως κατάφαση ενός συνόλου αντικειμενικών προσδιορισμών της υπάρξεως, που οπωσδήποτε λαμβάνονται υπ' όψη κατά τη συναγωγή των ρυθμιστικών κανόνων της συμπεριφοράς. Στο απόγειο των ιδεολογικών αυτών εξελίξεων, ο Baruch Spinoza θα μπορεί να αναφωνήσει: 'η ανάγκη δεν καταργεί αλλά δημιουργεί την ελευθερία της πράξεως'.

Η νέα μεγάλη επανάσταση που εγκαινιάζεται με τη βιομηχανία μπορεί να θεωρηθεί, με τη σειρά της, ως μία προέκταση των παραπάνω αιτιοκρατικών και φυσιοκρατικών αντιλήψεων. Αν η λογική και το συναίσθημα εξανίστανται τώρα ταυτόχρονα κατά της σκληρότητας ή της αδικίας που εμπεριέχεται στα ιστορικά καθιερωμένα ήθη και τους θεσμούς, η αναμενόμενη αλλαγή σημαίνει, ουσιαστικά, όχι μία απλή ανατροπή αλλά την υποκατάσταση μιας υπολανθάνουσας, αντικειμενικά επιβεβλημένης σύμφωνα με ένα σύνολο φυσικών ή ηθικών νομοτελειών, νέας κοινωνικής, πολιτικής και ηθικής τάξεως.

Διαπίστωση εξίσου αληθινή στον κοινωνικό ρομαντισμό ενός Rousseau, στη βιολογική θεωρία ενός Morelly, στην κοινωνιολογία ενός Montesquieu, στην αναρχική ιδεολογία ενός Godwin, στη φιλοσοφία της Ιστορίας του γερμανικού Ιδεαλισμού όσο και στον διαλεκτικό υλισμό των Marx και Engels.

Οι ερμηνείες και οι σκοπιμότητες διαφοροποιούνται, φυσικά, και εξειδικεύονται στα διάφορα αυτά κοινοτικά συστήματα. Όμως, η αρχή παραμένει αναλλοίωτη: *Naturae non imperatiir nisi parendo*. Ακόμη και όταν, όπως στη θεωρία των κοινωνικών και πολιτιστικών σταδίων, από τον Kant και τον Condorcet ως τον Auguste Comte και εντονότερα στον Marx, οι φιλόσοφοι καλούνται εφεξής όχι απλώς να ερμηνεύσουν αλλά και να 'αλλάζουν τον κόσμο'.

Οι παραπάνω τοποθετήσεις δεν ενέχουν τίποτε που θα μπορούσε να μας εκπλήττει. Και η συντήρηση και η αλλαγή, στο πεδίο της πολιτικής, έχουν έρεισμα ως τώρα τη γνώση, καρπό της επιστήμης και της σοφίας. Όμως, επιστήμη και σοφία δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να αποκαλύπτουν, να επεξηγούν ή να ερμηνεύουν, χωρίς να προσθέτουν τίποτε στο αντικείμενο, είτε το αντικείμενο αυτό είναι η φύση είτε είναι ο άνθρωπος και η κοινωνία.

Οι τεχνικές της οικονομίας και οι κοινωνικές ρυθμίσεις που απορρέουν, στο πεδίο των εφαρμογών, από τη γνώση αυτή, προεκτείνουν απλώς, χωρίς να αναιρούν τους νόμους της φυσικής, της ψυχολογίας ή των ηθών. Στο σημείο αυτό, υπάρχει απόλυτη ταυτότητα ακόμη και ανάμεσα στις πιο διαφορετικές κατά το πνεύμα και τη μέθοδο αντιλήψεις. Η αριστοτελική εντελέχεια όσο και η υλιστική αιτιοκρατία προβάλλονται ομοιόμορφα ως ένα αντικειμενικό δεδομένο και, συνεπώς, και ως όριο των ανθρωπίνων δυνατοτήτων, σε όλα τα επίπεδα των εφαρμογών. Η κυριαρχία της επιστήμης βασίζεται στον αυτοπεριορισμό της. Η νευτώνια προσταγή: *non fingo hypotheses* –δεν εφευρίσκω υποθέσεις– αποτελεί τον απόηχο της παλιάς εκείνης αρχής που τοποθετεί το σύμπαν και τον άνθρωπο κάτω από νόμους. Εκείνο που αμφισβητείται είναι η ουσία, το περιεχόμενο αυτών των νόμων, και όχι η σημασία τους ως προϋποθέσεως για τη φιλοσοφία της πράξης, για τη συντήρηση, την αναμόρφωση ή τη ριζική αλλαγή.

Η θεμελιακή ενότητα αντιλήψεων για την οποία έγινε λόγος προηγουμένως φαίνεται να έχει διασπασθεί από τη στιγμή που η τεχνολογία ήρθε να προστεθεί στην επιστήμη και τη σοφία ως ένας νέος όρος τόσο στο πεδίο της γνώσεως όσο και στο πεδίο των εφαρμογών.

Στο σημείο αυτό θα μου επιτραπεί να υπενθυμίσω μερικά πολύ απλά πράγματα, που θα μας βοηθήσουν ωστόσο στην κατανόηση του τι εννοούμε ακριβώς με τον όρο 'τεχνολογική επανάσταση'.¹

Όπως είναι γνωστό, στις πρωτόγονες κοινωνίες, βασικός συντελεστής της παραγωγής είναι η μυϊκή δύναμη, ενώ η παράδοση, με τη βοήθεια περιορισμένων τεχνικών μέσων, ρυθμίζει την κοινωνική κατανομή των έργων. Χωρίς να είναι κατά κυριολεξία στατικές, οι κοινωνίες αυτές εξελίσσονται με τον βραδύ ρυθμό που επιτρέπει η διεύρυνση των γνώσεων, σε σχετική ανεξαρτησία από τις τυπικά καθορισμένες επαναληπτικές διαδικασίες και από τα εργαλεία που τις υπηρετούν.

Σε ένα δεύτερο στάδιο αναπτύξεως, μία ορισμένη συσσώρευση γνώσεων κάνει δυνατές περαιτέρω ανακαλύψεις και εφευρέσεις, καθώς και αντίστοιχες τεχνολογικές εφαρμογές. Επιστήμη και τεχνολογία συμβαδίζουν εφεξής σύμφωνα με ένα πολύπλοκο σχήμα αλληλεξαρτήσεων, χωρίς όμως η πρώτη να χάνει το προβάδισμα που είχε αποκτήσει από τα πρώτα ήδη βήματα της ανοδικής πορείας προς τον πολιτισμό.

Όμως, από ένα ορισμένο στάδιο αναπτύξεως και πέρα, ο βαθμός και οι τρόποι αλληλεξαρτήσεως επιστήμης και τεχνολογίας τροποποιούνται σημαντικά. Σιγά-σιγά, η τεχνολογία ανεξαρτητοποιείται ως έναν βαθμό απέναντι της επιστήμης. Αντί να έχει ως κύριο προορισμό να αξιοποιεί τους καρπούς της επιστήμης και να προσφέρει στην τελευταία τα μέσα για την επίτευξη και νέων ανακαλύψεων

και εφευρέσεων, η τεχνολογία προσδιορίζει η ίδια εφεξής τους σκοπούς και τα πεδία της έρευνας, σε συνάρτηση με την επιταγή της ικανοποίησης των προσδιορισμένων από την ίδια την τεχνολογία αναγκών.

Η δύναμη και το κύρος της τεχνολογίας ολοένα και μεγαλώνουν όσο η εξάρτηση από τα τεχνολογικά μέσα γίνεται μεγαλύτερη. Τόσο στην επιστήμη όσο και στην πολιτική πρακτική, ο προσδιορισμός των στόχων της έρευνας ή της ικανοποίησης των πρακτικών αναγκών γίνεται συνάρτηση των τεχνολογικών εφαρμογών, οι οποίες εξαρτώνται από τη διαθέσιμη τεχνολογία. Όμως η τεχνολογία είναι μία δύναμη που αυτοτροφοδοτείται, κατά το μέτρο ακριβώς που έχει καθυποτάξει την έρευνα στις δυνατότητες που η ίδια της προσφέρει. Το εργαλείο, η μηχανή, το μηχανολογικό συγκρότημα, ο ηλεκτρονικός υπολογιστής καθορίζουν αυτές τις δυνατότητες και τις τροποποιούν όσο τελειοποιούνται και συμπληρώνονται.

Οι εξελίξεις αυτές είναι, γενικά, ανεξάρτητες από κάθε επιστημονικό, φιλοσοφικό, ηθολογικό, αισθητικό ή συναισθηματικό κριτήριο. Τις καθορίζει και τις επιβάλλει μόνη της η τεχνολογία, με τον όγκο των εφευρέσεων που έχει στη διάθεσή της αλλά και με τα μέσα των εφαρμογών, άλλως των επενδύσεων που έχουν γίνει για λογαριασμό της. Οι επενδύσεις αυτές αποτελούν ήδη, στις ανεπτυγμένες σύγχρονες κοινωνίες, ένα τεράστιο κεφάλαιο που διαρκώς διευρύνεται, διογκώνεται, τελειοποιείται. Ακόμη περισσότερο, η τεχνολογία και ειδικότερα η υψηλή τεχνολογία γίνεται εμπόρευμα, το ακριβότερο και το πολυτιμότερο εμπόρευμα στις εσωτερικές όσο και στις διεθνείς συναλλαγές, πράγμα που επασφάνει ακόμη πιο πολύ το κύρος και την επιβολή της τεχνολογίας σε ολόκληρο τον αναπτυξιακό χώρο.

Τα αποτελέσματα αυτών των εξελίξεων είναι ευδιάκριτα. Το 'επιστημονικό πνεύμα', που προσανατολίζεται σταθερά από αιώνες προς την πρακτικά, ηθικά και πολιτικά αδιάφορη βασική έρευνα, εξαρτάται εφεξής ολοένα και περισσότερο από τις δυνατότητες που προσφέρει η εφαρμοσμένη έρευνα, δηλαδή η έρευνα που κατευθύνεται σε συγκεκριμένους πρακτικούς στόχους, προσδιορισμένους, όπως ελέγχθη προ ολίγου, από την ίδια την εμπορευματοποιημένη τεχνολογία.

Η ανάγκη, εξ άλλου, εξειδικεύσεως σύμφωνα με τον σχεδιασμό των τεχνολογικών εφαρμογών και ανταλλαγών, επενεργεί ανασταλτικά στη γενική παιδεία, της οποίας συρρικνώνεται ολοένα και πιο έντονα το ουμανιστικό υπόβαθρο.

Θα ήταν δύσκολο και να απαριθμήσει κανείς τους τομείς που άμεσα ή έμμεσα επηρεάζονται από τις σύγχρονες τεχνολογικές εξελίξεις και μεταβολές. Από την τεχνολογία εξαρτάται εφεξής η επιχειρησιακή ανάπτυξη αλλά και η λειτουργία της δημοσίας διοικήσεως. Η τεχνολογική πρόοδος οδηγεί σε μία συνεχή αναδιανομή των εισοδημάτων επάνω και πέρα από τους εκάστοτε κυβερνητικούς στό-

χους. Από το τεχνολογικό κεφάλαιο και την τεχνολογική εμπειρία των μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό η οικονομία των υπανάπτυκτων και των υπό ανάπτυξη χωρών. Θα μπορούσαν ακόμη να αναφερθούν οι νέοι ορίζοντες που διανοίγονται από την μικρο-πληροφοριακή και την πληροφοριακή των γραφείων -την *bureautique*- των οποίων οι επιπτώσεις είναι ανυπολόγιστες στον τομέα της απασχολήσεως αλλά και συνεπεία της πλήρους αναστατώσεως των επαγγελματιών και της εσωτερικής ισορροπίας των ιστορικά διαμορφωμένων κοινωνικών στρωματώσεων.

Κατά το μέτρο που η αξία των επενδυμένου τεχνολογικού κεφαλαίου κρίνεται αποκλειστικά ή πρωτεύοντως με το κριτήριο της αποδοτικότητας, μία πραγματική επανάσταση πραγματοποιείται σε παγκόσμια κλίμακα, στις συνήθειες, στις νοοτροπίες και στην εν γένει ατομική και κοινωνική ζωή των ανθρώπων. Μία ξεχωριστή τεχνολογική ιδεολογία διαμορφώνεται έτσι, προοδευτικά, υπό το κράτος ιδιαίτερα των διεθνών αλληλεξαρτήσεων που δημιουργεί η ουσιαστική ενοποίηση τον παγκοσμίου πολιτικο-οικονομικού χώρου και η ταυτόχρονη αποδέσμευση από τον κλασσικό διαχωρισμό κράτους και ιδιωτικής κοινωνίας.

Πέρα από το γεγονός των μεταβολών που έχουν επέλθει στις σχέσεις επιστήμης και τεχνολογίας και τις συνακόλουθες επιπτώσεις στον τομέα των ηθών, πρέπει να υπομνησθεί, πράγματι, ότι η σύγχρονη τεχνολογία υπηρετείται από ένα πλήθος ατόμων, των οποίων μορφώνει τον χαρακτήρα και τις νοοτροπίες. Τά άτομα που υπηρετούν την τεχνολογία και ιδιαίτερα την υψηλή τεχνολογία υπακούουν, φυσικά, κατά κανόνα, στην αρχή της αποδοτικότητας. Όμως, σε μια δυναμική τεχνολογία όπως η σημερινή, η ιδέα της αποδοτικότητας περιλαμβάνει κατ' ανάγκη μία μελλοντολογική διάσταση, που περικλείει τον τεχνολογικό σχεδιασμό ως φυσιολογική προέκταση των τεχνολογικών επενδύσεων. Αληθινά μία από τις περισσότερο χαρακτηριστικές εκδηλώσεις της σύγχρονης τεχνολογικής ιδεολογίας είναι οι σχεδιαστές συστημάτων, οι *Systems Designers*.

Μερικοί από αυτούς, όπως ο Buckminster Fuller, φέρονται αβιάστως προς μία νέα τεχνολογική ουτοπία, ακριβέστερα: προς ένα νέον α-πολιτικό ή μεταπολιτικό σχεδιασμό, σχεδιασμό που βρίσκεται σε κτυπητή αντίθεση τόσο με την κλασσική έννοια της πολιτικής αρχιτεκτονικής όσο και με τις διάφορες ιστορικές ουτοπίες, των οποίων το μελλοντολογικό περιεχόμενο εμφανίζεται μάλλον ως μία 'επιστροφή στη φύση', ενώ αντιθέτως η μετα-πολιτική τεχνολογική ουτοπία αποτελεί περισσότερο προσπάθεια διαφυγής από τους φυσικούς καταναγκασμούς της υπάρξεως, στους οποίους υπάγεται και η ιστορία.

Κατά μία έννοια, οι σχεδιαστές μετα-πολιτικών συστημάτων αποτελούν χαρακτηριστική εκδήλωση μιας γενικότερης διανοητικής και ψυχολογικής αποκλίσεως του σημερινού τεχνολογικού αιώνα.

Αληθινά, εκείνο που η σύγχρονη εποχή ζητάει με πάθος είναι λιγότερο η κατανόηση του είναι και του γίνεσθαι, ανεξάρτητα ή και με τη σύνδρομη βούληση των ανθρώπων, και περισσότερο η πέρα από το υπάρχον ή το απλώς δυνατό ή ενδεχόμενο δημιουργία νέων τρόπων υπάρξεως, χωρίς την αναγκαστική αναγωγή στην οποιαδήποτε φυσική ή ηθική νομοτέλεια.

Όταν οι φοιτητές της Σορβόνης αναγράφουν στους τοίχους το γνωστό εκείνο: *L'imagination au rouenoir* –η φαντασία στην εξουσία– εννοούν κάτι εντελώς διαφορετικό από μία ελέικτη πολιτική στρατηγική ή τακτική. Εκφράζουν ένα παγκόσμιο πόθο ριζικής αλλαγής. Η αλλαγή αυτή δεν είναι η άρνηση απλώς του κατεστημένου, του υπάρχοντος ή των δυνατολογικών προεκτάσεών του, αλλά η ριζική υποκατάσταση σε αυτό το υπάρχον, όχι ακριβώς μιας νέας κοσμικής ή ηθικής τάξεως, αλλά μιας νέας υπάρξεως, λίγο ή πολύ αποδεσμευμένης από τα δεσμά του χώρου και του χρόνου και καθοδηγμένης ουσιαστικώς από τη φαντασία.

Η κριτική της αιτιοκρατίας, από τα τέλη του περασμένου αιώνα, η σχετικοποίηση των ιδεών της τάξεως και της αταξίας στη σύγχρονη πυρηνική φυσική, προσδίνουν εφεξής στη φανταστική σκέψη μία εντελώς νέα διάσταση, διευρύνοντας συνεχώς το ρήγμα ανάμεσα στην κλασσική επιστημονική και φιλοσοφική παράδοση και τις σύγχρονες αντιλήψεις περί του ανθρώπου και του κόσμου.

Κατ' αντίθεση προς την παραδοσιακή πολιτική σκέψη, που προϋποθέτει γενικά, όπως ελέχθη, μία ουσιαστικά αναλλοίωτη φύση του ανθρώπου ως βιολογικού, συναισθηματικού και ηθικού όντος, η σύγχρονη φανταστική σκέψη προβάλλει την ανθρώπινη ύπαρξη ως ένα ελεύθερο, λίγο ή πολύ αυτοπροσδιοριζόμενο υπαρξιακό σχέδιο, ένα σχέδιο που αδιάκοπα εκτυλίσσεται στο μεταίχμιο της τάξεως και της αταξίας. Σε ένα διαφορετικό επίπεδο, η πληροφοριακή, γνήσιο και αυτή τέκνο της τεχνολογικής επανάστασεως, αναλύοντας την ανθρώπινη ενέργεια σε ακαταμέτρητα πλέγματα επικοινωνιών, συμβάλλει με τη σειρά της, παρά το αναμφισβήτητο επιστημονικό ενδιαφέρον που προκαλεί, στο να προωθείται ολοένα και περισσότερο η ιδέα της ελευθερίας στους αντίποδες της παραδοσιακής εννοίας της νομιμότητας και ευταξίας με έρεισμα την προσωπικότητα και την ατομική πρωτοτυπία. Οι αντιλήψεις αυτές δεν θα ήταν ασφαλώς δυνατές αν η τεχνολογία δεν παρεμβαλλόταν στο μεταξύ, όχι απλώς ως ένας τρόπος εφαρμογών και αναπροσαρμογών, κατά το πρότυπο των παραδοσιακών τεχνικών, αλλά ως ένας κατά το μάλλον ή ήττον αυτόνομος προσδιοριστικός παράγων του είναι και του γίνεσθαι.

Σε ένα σημαντικό μέτρο, ο σημερινός αβέβαιος, αδιάκοπα ταλαντευόμενος και κλονιζόμενος κόσμος, ανοικοδομείται και καταρρέει συνεχώς με κύριο έρεισμα την τεχνολογία, είτε αυτή είναι αφιερωμένη στα έργα του πολέμου και της καταστροφής, είτε στρέφεται εξ ορισμού προς τα έργα της ειρήνης και της ευημε-

ρίας. Και η ανθρώπινη φύση, επάνω στη θεώρηση της οποίας, ως αναλλοίωτης ουσίας, εστηρίχθη, στην προέκταση της κλασσικής εννοίας του ελευθέρου ανθρώπου, ολόκληρη η νεώτερη θεωρία των δικαιωμάτων και ελευθεριών, δεν είναι εφεξής παρά ένα ευπλάστο υλικό που, σε χαμηλές συνήθως τιμές, προσφέρεται το ίδιο στη διάθεση των πλέον απίθανων τεχνολογικών εφαρμογών και των αντιστοίχων κοινωνικο-πολιτικών ρυθμίσεων.

Θα ήταν, ωστόσο, χρήσιμο να διευκρινισθεί εφεξής, κατά τρόπο περισσότερο άμεσο και συγκεκριμένο, η ειδικότερα πολιτολογική σημασία των τεχνολογικών μεταβολών και αναστατώσεων.

* * *

Πρέπει να σημειωθεί πρώτα, ότι η τεχνολογική ιδεολογία, εκείνο που στο κοινό λεξιλόγιο εκφράζεται συνήθως με τους όρους τεχνοκρατία και τεχνοκράτες, δεν είναι φαινόμενο αποκλειστικά του εσωτερικού χώρου της εξουσίας. Είναι, όπως ελέχθη, εκδήλωση ορισμένου είδους αναπτύξεως με κύριο χαρακτηριστικό τη σχετική αποδέσμευση της τεχνολογίας απέναντι της επιστήμης και της σοφίας.

Τα άτομα που είναι φορείς της τεχνολογικής ιδεολογίας βρίσκονται και μέσα και έξω από την εξουσία. Μπορούν να ανήκουν σε κόμματα και παρατάξεις διαφορετικών εντελώς αντιλήψεων. Δεν παύουν ωστόσο να αποτελούν μία ιδιαίτερη απόχρωση ή απόκλιση πολιτικής σημασίας. Η παρουσία τους στο πολιτικό προσκήνιο εξαρτάται, φυσικά, από τα ίδια τα άτομα, αλλά επίσης από τον εν γένει συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων στον συγκεκριμένο πολιτικό χώρο.

Ως ιδιαίτερη πολιτική κατηγορία, οι 'τεχνοκράτες' αποτελούν ένα πολύ δυσδιάκριτο σύνολο. Κατά το μέτρο που το τεχνολογικό σχέδιο δεν έχει σε κανένα μέρος του κόσμου θέσει εντελώς εκποδών την πολιτική και τους πολιτικούς, η θέση των 'τεχνοκρατών', ως πολιτικής δυνάμεως, βρίσκεται μάλλον σε σχέση εξαρτήσεως απέναντι των καθαρά πολιτικών σχηματισμών, όπως αυτοί διαμορφώνονται συνεπεία άλλων ενδογενών ή εξωγενών παραγόντων.

Σε όλες τις περιπτώσεις, η δύναμη των 'τεχνοκρατών' δεν είναι ούτε πρωτογενής ούτε απεριόριστη. Η ισχύς τους απορρέει από τις σχέσεις εξαρτήσεως που έχουν αποδεχθεί απέναντι στους φορείς της οικονομικής και της πολιτικής εξουσίας, αν και το ειδικό βάρος τους είναι γενικά ενισχυμένο από την εν γένει θέση της τεχνολογίας και του επενδυμένου τεχνολογικού κεφαλαίου στη σύγχρονη κοινωνία και οικονομία.

Υπάρχουν ωστόσο, στις σύγχρονες κοινωνικο-πολιτικές εξελίξεις, δύο σημαντικά φαινόμενα των οποίων η παρουσία εμνημονεύθη προηγουμένως και τα οποία συντελούν σε μεγάλο βαθμό στην επιβλητική παρουσία του τεχνολογικού

παράγοντα σε όλα τα καίρια σημεία των πολιτικών ενδιαφερόντων. Τα φαινόμενα αυτά είναι η ενοποίηση του παγκοσμίου κοινωνικο-πολιτικού χώρου και η εξαίλιψη της κλασσικής διακρίσεως ανάμεσα στο κράτος και την ιδιωτική κοινωνία.

Είναι ανάγκη να σταθούμε για λίγο επάνω στα δύο αυτά σημεία πριν προχωρήσουμε στην τελική εκτίμηση των σχέσεων τεχνολογίας και πολιτικής.

Όπως είναι γνωστό, οι πολιτικο-οικονομικές εξελίξεις που έφεραν στο προσκήνιο το νεώτερο κυρίαρχο εδαφικό κράτος, είχαν συντελέσει στη διαμόρφωση μιας μοναδολογικής αντιλήψεως της διεθνούς κοινωνίας, αντιλήψεως σύμφωνα με την οποία, κάθε χωριστή κυρίαρχη εξουσία διαθέτει τον κατ' αρχήν अपαραβί-αστο δικό της γεωπολιτικό χώρο υπάρξεως και δράσεως. Οι τεχνολογικές όμως εφαρμογές και προεκτάσεις της επιστημονικής προόδου, όπως προφητικά το είχε προβλέψει ο Kant στο 'Σχέδιο Αιωνίας Ειρήνης', έκαναν σιγά-σιγά αίσθητη την οικονομική, πολιτιστική και πολεμολογική ενότητα του γήινου χώρου, επάνω και πέρα από τις επί μέρους κρατικές κυριαρχίες. Στην ιδέα της λίγο ή πολύ στατικής δια-κρατικής τάξεως και ισορροπίας, υπεκαταστάθη προοδευτικά η αρχή της παγκόσμιας ασταθούς ισορροπίας η οποία, άλλωστε, αποκτά ολοένα και περισσότερα απροσδιόριστες εξω-γήινες διαστάσεις.

Ανάλογη μεταβολή εσημειώθη και στο εσωτερικό της καθεμιάς παραδοσιακής κρατικής κυριαρχίας. Το νεώτερο κράτος -τούτο είναι γνωστό σε όλους- δεν έγινε κυρίαρχο παρά μόνο κατά το μέτρο που κατόρθωσε να καταργήσει όλες τις ενδιάμεσες κοινωνικές εξουσίες και να αναγάγει ακολούθως σε βασική αρχή της κοινωνικής ζωής τον αυστηρό διαχωρισμό κράτους και ιδιωτικής κοινωνίας, πολιτικής και οικονομίας ιδιαίτερα. Η ταυτόχρονη διαμόρφωση της θεωρίας και πρακτικής των φυσικών δικαιωμάτων του ατόμου -με επίκεντρο την ατομική ιδιοκτησία και την ελευθερία των συμβάσεων- είχαν ως αποτέλεσμα ο κοινωνικο-οικονομικός σχεδιασμός να αφεθεί εξ ολοκλήρου στην ιδιωτική πρωτοβουλία: αντι να σχεδιάζει και να ενεργεί κατά την ιδέα της πολιτικής αρχιτεκτονικής, το κράτος αυτό όφειλε να προστατεύει μόνο τα άτομα που υπόκεινταν στη δικαιοδοσία του, εξασφαλίζοντας έτσι τον ακώλυτο σχεδιασμό της οικονομίας και της κοινωνικής ευημερίας από τους ιδιώτες.

Η καθαρά φυσιοκρατική αυτή αντίληψη έχει βεβαίως εκλείψει σήμερα, ακόμη και στα κράτη εκείνα όπου αφήνεται ευρύ σχετικά έδαφος στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Οποσδήποτε, δεν αμφισβητείται πλέον η αρχή αλλά μόνο το είδος και οι τρόποι του κρατικού παρεμβατισμού, παρεμβατισμού που γίνεται αναγκαίος τόσο από τη διάδοση της υψηλής και οικονομικά δυσπρόσιτης τεχνολογίας, όσο και από την κατά τα ανωτέρω διάσπαση της παραδοσιακής εννοίας του πολιτικού χώρου, αποτελέσματος και αυτού της τεχνολογικής επαναστάσεως.

Οι επιπτώσεις αυτών των εξελίξεων στο ιδιαίτερο πεδίο της πολιτικής πρακτικής είναι πολλαπλές. Κορυφώνονται όμως και γίνονται περισσότερο συγκεκριμένες κατά τη διαμόρφωση των κοινωνικών και οικονομικών αναπτυξιακών προγραμμάτων που από πολλές δεκαετίες προετοιμάζονται και ως ένα τουλάχιστον σημείο εφαρμόζονται στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες του κόσμου. Το κρίσιμο σημείο των σχέσεων τεχνολογίας και πολιτικής εντοπίζεται, συνεπώς, σήμερα στον τομέα ιδίως του κοινωνικο-οικονομικού σχεδιασμού, και τούτο ανεξάρτητα από το αν υπάρχει μία ιδιαίτερη τάξη ή κοινωνική κατηγορία 'τεχνοκρατών'. Είναι αρκετή, νομίζω, η διαπίστωση μιας διακεκριμένης τεχνολογικής ιδεολογίας, που μπορεί ενδεχομένως να εμπνέει και άτομα χωρίς εξειδικευμένη τεχνολογική κατάρτιση, στα μάτια όμως των οποίων το κριτήριο της αποδοτικότητας έχει υποκατασταθεί στην επί ουμανιστικών βάσεων πολιτική παιδεία.

Ο κοινωνικο-οικονομικός σχεδιασμός, ιδιαίτερα προσφιλές πεδίο, όπως ελέχθη, των σχεδιαστών συστημάτων, αποτελεί ένα πολύπλευρο θέμα, του οποίου η διαλεύκανση δεν θα μπορούσε φυσικά να αντιμετωπισθεί εδώ, έστω και συνοπτικά. Πρέπει να υπογραμμισθεί, ωστόσο, ότι δεν έχει ίσως συνειδητοποιηθεί όσο θα έπρεπε η κατ' εξοχήν συνταγματική σημασία του θέματος αυτού σε συνάρτηση ιδιαίτερα με την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών. Στο Σύνταγμά μας, λόγου χάρη, αναγνωρίζεται βεβαίως, κατ' αρχήν, η συνταγματική σημασία του προγραμματισμού, από το γεγονός ότι για την εφαρμογή των προγραμμάτων οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης απαιτείται κατά το άρθρο 79 παραγρ. 8 έγκριση της Ολομελείας της Βουλής. Δεν διευκρινίζεται, όμως, σε κανένα σημείο του Συντάγματος ποιος καταρτίζει τα προγράμματα και ποιες είναι οι εγγυήσεις παραφυλακής των δικαιωμάτων των ιδιωτών ή της συμμετοχής τους στην κατάρτιση και την εφαρμογή αυτών των προγραμμάτων, αφού είναι ακριβώς αυτοί οι ιδιώτες, δηλαδή το μεγάλο πλήθος των πολιτών, των οποίων η ζωή επηρεάζεται από τον κοινωνικο-οικονομικό προγραμματισμό. Θα μπορούσε να υποθεθεί ότι τα προγράμματα είναι έργο του τεχνοκρατικού στοιχείου που ενυπάρχει στους κόλπους της κυβερνητικής εξουσίας. Η εντύπωση αυτή ενισχύεται από ένα μεγάλο πλήθος άλλων συνταγματικών διατάξεων που ανοίγουν διάπλατες τις πύλες στον κρατικό παρεμβατισμό, όπως είναι το άρθρο 24 που αναφέρεται στα θέματα οικισμού και χωροταξίας, το άρθρο 17 παρ. 6, σχετικό με την απαλλοτρίωση ευρύτερων ζωνών, το άρθρο 17 παρ. 7, σχετικό με τη διάνοιξη υπογείων σιράγγων, το άρθρο 18 παρ. 4, που αφορά σε θέματα αναδασμού, το άρθρο 18 παρ. 6, σχετικό με εγκαταλελειμμένες εκτάσεις, το άρθρο 18 παρ. 7, σχετικό με την αναγκαστική συνιδιοκτησία συνεχόμενων ιδιοκτησιών. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, καθώς και στο άρθρο 106 που καθιερώνει τον γενικό προγραμματισμό εκ μέρους των κρατών, δεν υπάρχει ίχνος αναφοράς σε θεσμούς λαϊκής συμμετοχής, έστω και

συμβουλευτικής απλώς μορφής. Και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι υποκρύπτεται, σε όλες αυτές τις διατάξεις όπως και σε άλλες που αφορούν τη διαχείριση και λειτουργία των mass media, μία τεχνολογική ή τεχνοκρατική αντίληψη του σχεδιασμού, οικονομικού, κοινοτικού ή πολιτιστικού, που μόλις συγκαλύπτει η εδώ κι εκεί επαναλαμβανόμενη ρήτρα 'ως νόμος ορίζει'. Ο κυρίαρχος Λαός φαίνεται ως εάν να αντιμετωπίζεται ως αντικείμενο παρά ως υποκείμενο της εξουσίας. Όμως, η διόγκωση της τελευταίας, όπως πολύ εύγλωττα το έχει επισημαίνει ο Jacques Ellul, γίνεται πάντοτε εις βάρος των μαζών. Κάτω από μία τέτοια σκοπιά, το τεχνολογικό σχέδιο μπορεί να εμφανίζεται και σαν σύνδρομο του α-πολιτισμού και της απομονώσεως που τόσο έντονα και πειστικά είχε καταγγείλει, στον *Μονοδιάστατο Άνθρωπο*, ο Herbert Marcuse.

Δεν γνωρίζω πώς θα αποκρυσταλλωθεί τελικά η εφαρμογή διατάξεων όπως εκείνες που ανέφερα, διατάξεων των οποίων η τεχνολογική ερμηνεία αφήνει οπωσδήποτε περιθώρια για ένα περισσότερο δημοκρατικό χειρισμό, που θα ήταν άλλωστε σύμφωνος με τις φιλελεύθερες και προσωποκρατικές διακηρύξεις του Α' Μέρους του Συντάγματος. Οπωσδήποτε, είναι αυτονόητο ότι, αν ο προγραμματισμός της αναπτύξεως θα όφειλε γενικά να απεικονίζει την τεχνολογική ιδεολογία των ποσοτικών απλώς μετρήσεων, χωρίς τη ρητή αναφορά όχι σε μία αόριστη συνθηματολογία για την 'ποιότητα της ζωής' ή την προστασία του περιβάλλοντος, αλλά στη θετική και ενεργητική έννοια του ανθρώπου και του πολίτη που διέπλανε η ουμανιστική παιδεία, ο ρόλος της πολιτικής και του πολιτικού ανθρώπου θα περιοριζόταν εφεξής σε τυπικές εκλογικές διαδικασίες, χωρίς ουσιαστική πολιτική σημασία. Στους κόλπους του παντοδυνάμου διοικητικού-παρεμβατικού κράτους που εδημιούργησαν οι τεχνολογικές εξαρτήσεις της ζωής, οι διαστάσεις της πολιτικής και κοινοτικής δημοκρατίας θα περιστέλλονταν στα μέτρα των 'τεχνο-δομών', κάτω από το βάρος ενός ιστορικού συμβιβασμού ανάμεσα σε μία στενή, κομματικά οργανωμένη πολιτική τάξη, συμπυκνωμένη ουσιαστικά σε εκείνο που αποκαλούμε εκτελεστική εξουσία, και τους κατόχους ή τους διαχειριστές του επενδυμένου τεχνολογικού κεφαλαίου. Η σκοτεινή έννοια του Consensus, προϊόν και αυτή του εξελιγμένου τεχνολογικού αιώνα, θα ήταν αρκετή για να καλύψει τον χώρο που θα άφηνε η εγκατάλειψη τον αριστοτελικού ορισμού του πολίτη ως του 'μετέχοντος κρίσεως και αρχής'. Το πρόβλημα είναι μέγα και αφορά σ' αυτό τούτο το μέλλον της πολιτικής δημοκρατίας.

Στο σημείο αυτό ας μου επιτραπεί να δώσω μερικές πρόθετες διευκρινίσεις.

Θα ήταν νομίζω, παράλογο να αρνηθεί κανείς τη σημασία του συνθήματος για την ενίσχυση του κράτους και ειδικότερα της εκτελεστικής εξουσίας, όταν το κράτος άρχιζε να αναλαμβάνει όλο το βάρος της μεταβάσεως από τον τύπο της φιλελεύθερης αντι-παρεμβατικής δημοκρατίας στον έντονο κοινωνικό-

οικονομικό παρεμβατισμό της τωρινής εποχής. Όταν όμως η τεχνολογία και η τεχνολογική ιδεολογία έρχονται να εγκατασταθούν στα ίδια τα κέντρα των κυβερνητικών αποφάσεων, ενώ παράλληλα τείνει να εξασθενήσει ή και να εξαιρεθεί εντελώς ο διαχωρισμός κράτους και ιδιωτικής κοινωνίας, το πρόβλημα της διακρίσεως και ισορροπίας των εξουσιών αποκτά ασφαλώς νέα εντελώς μορφή και εντελώς πρωτόφαντες διαστάσεις.

Είναι ευνόητο ότι στην τεχνολογική πρόκληση αντιστοιχεί η ανάγκη μιας νέας πολιτικής τεχνολογίας και μιας νέας αρχιτεκτονικής του πολιτικού χώρου: είναι προφανές, οπωσδήποτε, ότι η οποιαδήποτε προσπάθεια πολιτικών μεταρρυθμίσεων θα αποδεικνυόταν ανεπαρκής ή ανεδαφική, αν οι δομές του κυριάρχου συγκεντρωτικού κράτους παρέμεναν οι ίδιες, όπως είχαν αποκρυσταλλωθεί υπό τις εντελώς διαφορετικές συνθήκες και προϋποθέσεις της περιόδου του ατομιστικού φιλελευθερισμού.

Ο γενικευμένος κοινωνικο-οικονομικός προγραμματισμός, στα πλαίσια των σημερινών διεθνών εξαρτήσεων, συνεπάγεται πράγματι πρόσθετα βάρη, αναστατώσεις, αναδιάρθρωσεις, μετατοπίσεις συμφερόντων όχι μόνο ανάμεσα σε κοινωνικές τάξεις ή κατηγορίες αλλά και ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια και μάλιστα κατά τρόπο που να μπορεί να εντείνει τις γεωγραφικές και κατηγοριακές ανισότητες.

Είναι ευνόητο ότι οι απλές αυτές διαπιστώσεις μας οδηγούν στην αναγνώριση πολλαπλών ελλείψεων και άλλων τόσων αναγκαιών μεταρρυθμίσεων τόσο στο πεδίο της συνταγματικής τάξεως όσο και σ' εκείνο των πολιτικών χειρισμών.

Είναι φανερό, ιδιαίτερα, ότι η αντιπροσωπευτική ιδέα που εκυριάρχησε και κυριαρχεί, ως ένα σημείο, ακόμη και σήμερα επάνω από τα διασταυρούμενα πυρά των κοινωνικο-πολιτικών ιδεολογιών, έχει φθάσει σε ένα σημείο αποφασιστικής δοκιμασίας, από την έκβαση της οποίας θα εξαρτηθούν, στο προσεχές μέλλον, οι οριστικοί προσανατολισμοί των πολιτικών κοινωνιών αυτόν τον αιώνα.

Το αντιπροσωπευτικό σύστημα εφαρμόστηκε, πράγματι, με αρκετή επιτυχία παράλληλα με τον διαχωρισμό κράτους και ιδιωτικής κοινωνίας και υπό την επιφύλαξη των ατομικών δικαιωμάτων ως ανυπέρβλητων φραγμών στις κρατικές επεμβάσεις. Όταν όμως ο διαχωρισμός αυτός έχει φθαρεί, όπως υπεδείχθη, σε κρίσιμα σημεία των αρθρώσεων του, όταν τα δικαιώματα έχουν σχετικοποιηθεί ενώ παράλληλα η εξουσία αποκτά, χάρη στα διαθέσιμα τεχνολογικά μέσα, την ικανότητα να διεισδύει και μέσα στα άδυτα του ιδιωτικού βίου και των ατομικών συνειδήσεων, όταν η ολοκληρωτικά πλέον κομματικοποιημένη δημοκρατία της εποχής μας έχει η ίδια τροποποιήσει τόσο ριζικά την έννοια της αντιπροσωπευσεως, χρειάζεται ασφαλώς, στο επίπεδο των συνταγματικών εγγυήσεων, κάτι πα-

ραπάνω από την απλή διαβεβαίωση ότι 'οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν ολόκληρο το έθνος'!

Η ανάγκη βαθύτερων διαρθρωτικών αλλαγών νομίζω ότι βγαίνει μέσα από το νόημα των μεταβολών που έχει ήδη επιφέρει, στην κοινωνία και το κράτος, η τεχνολογική επανάσταση.

Το μέγα δίλημμα της εποχής δεν είναι, εφεξής, αν θα υπάρχουν ή όχι φραγμοί στις κρατικές επεμβάσεις που οι αδιάπτωτες τεχνολογικές εξελίξεις καθιστούν πάντως αναπόφευκτες. Το δίλημμα είναι αν η κοινωνία της εποχής μας απλώς θα κρατικοποιηθεί ή αν, αντιθέτως, θα πραγματοποιηθεί η κοινωνικοποίηση της εξουσίας. Προσωπικά δεν αμφιβάλλω ότι η δεύτερη θα ήταν προτιμότερη από την πρώτη, αλλά θα έπρεπε γι' αυτόν τον σκοπό η συνταγματική αντιμετώπιση του προβλήματος της καταγωγής, της οργάνωσης και των εσωτερικών διαρθρώσεων του εξουσιαστικού τομέα να αντιμετωπισθεί κατά τρόπο περισσότερο ουσιαστικό παρ' όσο αυτό έγινε στο πρόσφατο παρελθόν.

Δεν πρόκειται, φυσικά, να υποδείξω εδώ τα πρακτικά μέτρα που θα οδηγούσαν στην κοινωνικοποίηση ή, ακριβέστερα, στην εθνικοποίηση της εξουσίας.

Ο σκοπός της ομιλίας μου δεν είναι άλλωστε να χαράξει μια οποιαδήποτε πολιτική, αλλά να υπενθυμίσει, απλώς, τα ευρύτερα, πλαίσια και τις αντικειμενικές προϋποθέσεις υπό τις οποίες είναι υποχρεωμένη να σχεδιάζει και να δρα η οποιαδήποτε πολιτική, αν θέλει να βρίσκει σε κάποια αρμονία με τα επιτακτικά αιτήματα των καιρών. Γι' αυτό θα μου επιτραπεί να συνοψίσω μάλλον, εφεξής, τις σκέψεις που πηγάζουν από όσα έχουν εκτεθεί ως τώρα.

Έγινε σαφές, κατά πρώτο λόγο, ότι η τεχνολογική επανάσταση, κατά το μέτρο ακριβώς που αποδεσμεύεται, ως ένα τουλάχιστον σημείο, από τη φιλοσοφία και την επιστήμη και τείνει να καταστεί αυτόνομος προοριστικός παράγων των κοινωνικο-πολιτικών εξελίξεων, αποτελεί κάτι το εντελώς νέο στην ιστορία της ανθρωπότητας.

Διευκρινίσθη, ειδικότερα, ότι η τεχνολογική πρόοδος, αφού συνέβαλε η ίδια στην ουσιαστική ενοποίηση του παγκοσμίου πολιτικού και οικονομικού χώρου, καθώς και στην οριστική καθιέρωση του κρατικού παρεμβατισμού ως συστήματος διακυβερνήσεως, οδήγησε σε μια ευρύτερη, λιγότερη ή περισσότερο συνειδητή, λιγότερη ή περισσότερο φανερή ή υπολανθάνουσα υποκατάσταση του τεχνοκρατικού σχεδιασμού στον καθαυτό πολιτικό σχεδιασμό, με ταυτόχρονη σχετικοποίηση των κλασσικών πολιτικών αξιών της ατομοκεντρικής περιόδου. Έγινε έτσι φανερό ότι το θέμα της τεχνολογίας και των τεχνολογικών εφαρμογών δεν ενέχει μία αποκλειστικά περιβαλλοντολογική ή οικολογική σημασία, αλλά και ένα άμεσο πολιτολογικό-συνταγματολογικό ενδιαφέρον, από την ορθή κατανόηση του

οποίου θα εξαρτηθεί στο προσεχές μέλλον, κατά μέγα μέρος, η τύχη των δημοκρατικών θεσμών.

Δεν θα έπρεπε, φυσικά, να νομισθεί ότι οι διαπιστώσεις αυτές οδηγούν σε μια οποιαδήποτε αρνητική τοποθέτηση απέναντι της τεχνολογίας. Όπως όλα τα θεϊκά προϊόντα που βγήκαν από το κουτί της Πανδώρας, είναι και αυτή κάτι το σύμφυτο με το δυναμισμό του Είδους και αποτελεί στην πράξη αναπόσπαστο τμήμα των αναγκών και των μέσων της ζωής του συγχρόνου ανθρώπου.

Δεν πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι η τεχνολογία εβοήθησε την επιστήμη να διευρύνει τα όρια του επιστητού, να γνωρίσει και να κυριαρχήσει καλύτερα τη φύση, να τροποποιήσει ως ένα σημείο, τους τρόπους υπακοής και εξαρτήσεως του ανθρώπου από τους φυσικούς νόμους. Η ρήση: *Naturae non imperatur nisi parendo* έχει ασφαλώς σήμερα αρκετά διαφορετική σημασία παρότι στους χρόνους του Bacon, επειδή ακριβώς ο άνθρωπος έχει έκτοτε προχωρήσει αρκετά στον 'εξανθρωπισμό της φύσεως', δηλαδή στην προσαρμογή της για την επίτευξη ανθρωπίνων σκοπών.

Η τεχνολογία συνέβαλε επίσης σε μία ακριβέστερη γνώση του ανθρώπου, του εσωτερικού του κόσμου, των δυνατοτήτων του σε όλους τους τομείς.

Αναγκαστικός σύντροφος του σύγχρονου ανθρώπου, παρά τις αλόγιστες εφαρμογές που έχουν γίνει ως τώρα, η τεχνολογία δεν μπορεί ασφαλώς ούτε να αγνοείται ούτε να παραβλέπεται. Δεν πρέπει, όμως, να αγνοείται ή να παρερμηνεύεται εκείνο που η τεχνολογία είναι στην πραγματικότητα: απλό παράγωγο της επιστήμης και της σοφίας και απλό μέσο για την πραγμάτωση ανθρωπίνων σκοπών. Η επιλογή αυτών των σκοπών ανήκει, εξ ορισμού, στον πολιτικό άνθρωπο και στην πολιτική φρόνηση, συνθετική δύναμη του Νου για την πραγμάτωση του αληθούς, του ορθού και του δικαίου.

Ας μου επιτραπεί ωστόσο, να νομίζω ότι είναι αδύνατο να είναι κανείς πολιτικά φρόνιμος, δηλαδή άξιος πολιτικός, αν δεν είναι ηθικά ενάρετος: 'αδύνατον φρόνιμον είναι μη όντα αγαθόν'!

Με τον αφορισμό αυτόν του Αριστοτέλη η πολιτική καταξιώνεται όχι απλώς ως 'τέχνη του δυνατού' -όπως ορίζεται συνήθως και όπως θα το επέβαλλε μία στενά τεχνοκρατική αντίληψη-, αλλά ως μία αυθεντική αρχιτεκτονική του πολιτικού χώρου, όπως την είχε οραματισθεί ο Σταγειρίτης και όπως το απαιτούν, ακόμη πιο έντονα, οι ανάγκες του σημερινού αιώνα.

Σημείωση

1. Πρβλ. Γ. Κ. Βλάχου, *Πολιτική*, τ. Γ., Αθήνα 1981, σελ. 121 έπ.